

Kitab-ı Dede Korkut Destanı ve Oğuz Türklerinin İctimai-Siyasal Kuruluğu Hakkında

Nizamioğlu Nurlan Abbasov*

zet

Çalışmada, Oğuz Türklerinin yaşadığı tarihi yerleşim yerleri "Kitab-ı Dede Korkut" destanı esas alınarak incelenmektedir. Destanda gösterilen Oğuz Türklerinin yaşam yerleri ve coğrafyası, kullanılan yer isimleri şimdi de Azerbaycan sınırları dâbilinde mevcuttur ve korunmaktadır.

Çalışmada destan, tarihi bir eser olarak incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Azerbaycan, Derbend, Kr-Araz, İ Oğuz, Daş Oğuz.*

"Kitab-ı Dede Korkut" destanı, Azerbaycan Türkleri'nin eski ve erken ortaçağ tarihini araştırma açısından eşsiz bir tarihi kaynaktır. Dolayısıyla bu destan, tarihi kaynaklarımızın en muteberi olarak sayılabilir. Destan boyunca geçen Dede Korkut anlatımları halkın yarattığı ve yaşadığı tarihtir. Bunca değerli kaynağımızdaki tarihi olgu, olay ve süreçleri okudukça destanda Oğuz Türkleri'nin tarihi coğrafyası ve sosyal politik yaşam tarzı hakkında geniş bilgilerin bulunduğunu görüyoruz.

Destanda Oğuzlar'ın yaşadığı zaman dilimi, doğdukları günden ihtiyar yaşlarına dek, günlük yaşamdan vatanın bağımsızlığı uğruna verilen mücadele-ye dek sosyal hayatın tüm alanlarını kapsayan "yiğitler yüzyılı" olarak anlatılır.¹

Bu bir gerçektir ki Azerbaycan bilimadamları dahil dünya trkologlarının büyük çoğunluğu "Kitab-ı Dede Korkut"u genelde halk edebiyatı rneği olarak araştırmışlardır. Daha doğrusu araştırmalar yalnızca bu yönde yapılmıştır. Bazı istisnalar haricinde bu gün itibariyle de araştırmalar genelde bu yönde ve tektaraflı olarak yapılmaktadır. Ne yazık ki bu değerli eser, Azerbaycan'ın, daha geniş anlamda Trkn bir tarihi kaynağı olarak derinden, sistemli bir şekilde araştırılmamıştır. Tabii ki tarih ilminde de bu değerli eserin meydana geldiği

* Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi

¹ Gordlevskiy, V. A., *İzbrannıye soçineniya*, T. 1, Moskova 1960, s. 71.

tarihi şartlar ve mekan hakkında da temelli araştırma yapılmamış, bazı konulara açıklık getirilmemiştir. Ancak destanı sayfaladıkça Oğuz Türkleri'nin sosyal-siyasi yaşam tarzı ve tarihi coğrafyasının tam bir manzarasını çizmek mümkün olur.

"Kitab-ı Dede Korkut" boylarında takip edilen ana hedefin vatanı korumak, vatanın bütünlüğünü ve milli bağımsızlığını iç ve dış sarsıntılardan koruyup muhafaza etmek olsa da, destanda Oğuz Türkleri'nin tarihi coğrafyası hakkında bilgilerin bulunması destanın meydana geldiği bölge konusunda görüş bildirme olanağı sağlamıştır.

"Kitab-ı Dede Korkut"da gerçek adlarla ifade edilen coğrafi alanlar, bugün de Azerbaycan hudutları içinde mevcuttur ve bu özellik, bahsettiğimiz eseri Azerbaycan halkının edebi-tarihi geçmişine bağlayan esas faktörlerden biridir.

Giriş kısmının esas metin ile aynı tarihte değil, daha sonra yazılmasına rağmen², burada adıgeçen yer ve kabile adları Azerbaycan'la doğrudan doğruya ilgilidir. Örneğin, destanda Dede Korkut'un Bayat boyundan geldiği belirtilmektedir³. Bilindiği gibi Oğuzlar'ın bir kolu olan Bayat boyu, kısmen İran, Irak ve Türkiye'ye yerleşirken kısmen de bir zamanlar temelli bir şekilde Azerbaycan'a yerleşerek kalmış ve nüfusun bir parçasını oluşturan Türkçe konuşan kabilelerden birisi olmuştur.

Boylarda özellikle erken ortaçağdan başlayarak 15. yüzyıl sonlarına dek devam eden bin yıllık tarihi olayların efsanevi-mitolojik olaylarla süslenen edebi tablolarına rastlıyoruz. Genellikle Kür-Aras ovalığı, Berde-Gence-Gürcistan arazisine kadar, kuzey-doğuda Derbent, kuzey-batıda eski Gökçe civarları, batıda Karadere ağzı, Pasen'e kadar olan topraklar Dede Korkut kahramanlarının vatanıdır. Mil-Muğan sahası onların kışlıkları, Altuntaht dağları yaylılarıdır. Dolayısıyla onların sabit sınırlar içinde yurtları, sınırlarını bekleyip korudukları ve Azerbaycan'ın bugünkü coğrafi sınırlarına da tamamen uygun olan memleketleri mevcuttu. Ünlü sovyet tarihçisi İ. M. Dyakonov son derece ilginç bir tez ileri sürerek "İskit" adını, bazı eski kaynaklarda çeşitli etnik yapıya sahip olduğu belirtilen Urartu devletinin coğrafi sınırlarına ait olup Kafkasya'nın Azerbaycan'ın dağlık kısımlarında bulunan "İşkigulu" vilayetinin adıyla özdeşleştirmiştir⁴. Dyakonov'un bu bilgisi, "Kitab-ı Dede Korkut"da bahsedilen coğrafi alanın Azerbaycan'ın kuzey bölgesi olarak tespitinde son derece önemli bir bilimsel gerçek olarak değerlendirilebilir. Şamil Cemşidov "Aşguz" ve "İşguz" adlarının "İşkigulu" olarak adlandırılmasının büyük tarihi öneme haiz olduğunu belirtmiştir. "Aşguz" ve "İşguz" adları "Kitab-ı Dede Korkut"daki "İç Oğuz" ve "Daş Oğuz" adlarına ve halen Şeki arazisindeki "İç üz" ve "Dış üz"e benzediği gibi "İşkigulu" adı da halen Azerbaycan'da mevcut olan eski kabile ve yer adlarıyla özdeşleşmektedir.⁵

² Cemşidov, Ş. A., *Kitab-ı Dede Korkut*, Elm Yayınevi, Bakü 1977, s. 32.

³ *Kitab-ı Dede Korkut*, Bakü 1962, s. 11.

⁴ Dyakonov, İ. M., *İstoriya Midii ot drevneyşih vremen do kontsa IV v. do n.e.*, Moskova 1956, s. 486.

⁵ Mahmudov, Y., "Dede Korkut Kitabı-Halkın Yarattığı ve Yaşattığı Tarih", *Dede Korkut Dünyası*, Önder Yayınevi, Bakü 2004, s. 110.

12 boydan oluşan bu destanda gözlerimiz önünde tarihi geçmişimizin tüm kabileiçi ve kabilelerarası ilişkilerinin bir tablosu canlanır. Destanın bu özelliği, araştırmalarda "Kitab-ı Dede Korkut"un yüzyıllar boyunca halk yaratıcılığı ürünü olması hakkında söylenen fikirleri bir daha doğrulamaktadır.

Destandaki bilgilere göre merkez hakimiyetten uzakta gavur kabilelerle sınırdaki yaşayan Oğuz kabileleri, kendilerine özgü bir yaşam tarzına sahip olmuş ve hanlar hanı Bayandır Han timsalinde yüksek devlet hakimiyetine tabi olmuşlardır.

Destan Dirse Han oğlu Boğaç hakkındaki hikayeye başlıyor. Burada hakimiyetin sembolü, sosyal hiyerarşinin en yüksek katında bulunan hükümdar olarak hanlar hanı kudretli Bayandır Han'ın ismi anılır.⁶

"Kitab-ı Dede Korkut"un "Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması" adlanan 2. boyunda Oğuz Türkleri'nin tarihi coğrafyası hakkında ilk bilgilere rastlıyoruz. Adigeçen boya dikkat edelim. "Bir gün Ulaş oğlu Tülü kuşun yavrusu, Amit soyunun aslanı, Bayandır Han'ın göygüsü; Kalın Oğuz'un devleti, kalmış yiğit arkası Salur Kazan yerinden turmuşdu... Seksen yerde badyeler kurulmuşdu. İçib-üçüb Ulaş oğlu Salur Kazan'ın alınına şerabın istisi çıktı. Kaba dizi üzerine çökdü, ayıtdı: Ünim anlan beğler, sözüm dinlen beğler. Yata yata yanımız ağrıdı. Yürüyeyima beğler. Kıyan Selçuk oğlu deli Tondaz aydır: Evet, Kazan Han meslehetdir. Anlar Gürcistan ağzında oturarsın, ordun üste kimi gorsan?⁷ " Yahut anılan boyun diğer bir kısmında esir alınan Salur Kazan'ın mülkünden haber alan düşmanlar, "Kazan'ın koyunlarını otaran Karaca Çoban'la karşılaştıkları ana dikkat edelim: "...Gavur aydır: Kazan'ın Kapulu Dervend'de on bin koyunu vardır. Şol koyunları dahi götürsek, Kazan'a ulu heyf ederdik" derler.

546 yılında isyankâr hareketleriyle Çin imparatorluğu esaretinden kurtulan, 7. yüzyıl sonlarında "On Ok budun kabilesinin başkanlığında iç çatışmalardan zaferle çıkan güçlü bir hakanlık kuran Batı Türkleri, yeni yurttaki yeni komşuları olan Tohar kabilelerine karşı savaşmışlardır⁸. Daha sonra devam eden bu savaşların "Kitab-ı Dede Korkut"ta açık izleri bulunmaktadır. Sovyet türkologlarından S. O. Klyaçtornı Suriye, Gürcü ve Ermeni kaynaklarına dayanarak daha 5. yüzyılda Kafkasya Albanyası ile İberya arasında Gökçe Gölü'nün kuzey tarafında "Duhar" veya "Tohar" adlı il ve bunun merkezi olan Tohar kalesinin mevcut olduğunu ileri sürmüştür. Burası eskiden "Kengerli", daha sonra ise "Peçenekler ülkesi" olarak adlandırılmıştır. Azerbaycan Oğuzları ile bahsettiğimiz Toharlar, ayrıca onlardan bir kadar uzaktaki Avarlar arasında meydana gelen tarihi çatışmalar "Dede Korkut" kahramanı Bamsı Beyrek'in sözleriyle bu şekilde hatırlanmıştır: "Tul tolara girdiğim, tulu Avar'ı, Doharlı'yı kovduğum... Aygır verip aldığım, tozlu katı yayım"⁹.

⁶ Jirmunski, V.M., *Tyurkskiy Geroičeskiy Epos*, Leningrad 1974, s. 528-529.

⁷ *Kitab-ı Dede Korkut*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1988, s. 42.

⁸ *İstoriya Turkmenskiy SSR*, T. 1, Aşkabat 1953, s. 272.

⁹ *Kitab-ı Dede Korkut*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1988, s. 43.

Görüldüğü gibi on altı yıl süren ayrılıktan sonra kendi ok kemanını övüp okşayan kahraman, herkesin çekemeceği katı yayını gördüğünde Avarlar ve Toharlar'la olan geçmiş savaş sahnelerini hatırlıyor.

Dresden metninde küçücük bir hatayla yazılmış olan bu parça "Dede Korkut" kahramanlarının yaşadıkları gerçek tarihi olayları yansıtmaktadır. Görüldüğü gibi bu parçada düşman olarak anılan tuli, yani eşkiya "yolkesen Avarlar'a karşı yapılan savaş" da hatırlanıyor. Avarlar'ın 6. yüzyılda Azerbaycan topraklarına düzenledikleri akınlar tarihi edebiyata da yansımıştır. "6. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Kafkasya'nın etnopolitik haritası Hunlar'ın seferinden sonra gerçekleşen ikinci bir önemli değişikliğe uğradı. Kafkasya civarı kırlarında yaşayan Hun birliklerine son veren bu değişiklik, Kuzey Moğolistan'da Türk Hakanlığı'nın (551-744) meydana gelmesiyle ilgili Batı'ya yeni göçlerin-Avar kabilelerinin göç etmesiyle gerçekleşti"...¹⁰

Bahsettiğimiz dönemde yaşanan olaylarla ilgili olarak şunu da kaydedebiliriz ki "Dede Korkut" boylarının baş kahramanı olan Salur Kazan'ın kardeşi Karagüne Bey'in Topkapı "Oğuzname"sinde gavur kalesi olarak anılan Hunnarakert'de altı ay tutsak olarak kaldığı belirtilmiştir. Azerbaycan'ın eski toprakları olan Eski Albanya "Dede Korkut" kahramanlarının öz yurtlarının merkezini oluşturur.

Tüm bunlar Dede Korkut kahramanlarının Azerbaycan topraklarında İslam'dan çok çok önceleri iskan bulduklarını göstermektedir.

Akademisyen Ziya Bünyatov'un Türkçe konuşan Azerbaycan halkının şimdiki coğrafi konumda teşekkülü ve oluşumu hakkında verdiği son derece dürüst değerli fikirleri burada belirtmekte fayda vardır: "... Bazı araştırmacıların belirttiği gibi Türkleşme sürecinin 11.-12. yüzyıllarda gerçekleştiğini kabul etmek yanlış bir adım olabilir. Türkler'in Azerbaycan topraklarına dışarıdan gelmesi fikrini savunmak yanlıştır, dolayısıyla bu zaman yerli büyük ve son derece sıkı bir şekilde yaşayan kabile teşekküllerinin mevcutluğuna göz yumulmuş olur. 576 yılında çok sayıda Sabir Hunları Gence (Sakaşen) arazisine göçürülmüştü, böylece Kür ve Aras nehirleri arasındaki yerlerde Hunlar ülkesi meydana gelmişti. Arap seyyah ve tarihçileri Hun kumandanlarından "Tarkan" diye bahsediyorlardı"¹¹.

Destanda olayların Azerbaycan'ın eski Arran-Albanya topraklarında meydana geldiğini "Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması" boyundaki diğer hususlar da kanıtlamaktadır. Yurdu talan edilmiş, kız gelinleri esir alınmış Kazan'a yardım için gelen Oğuz yiğitlerinin kahramanlığı hakkında yazılanlar bunu açıkça göstermektedir: "Amid'le Merdin kalesini vurup yıkan, Demir yaylı Kıpçak Melik'e kan kusturan, atı mavi püsküllü Karagüne oğlu Karabudak çaparak yetişti... Gavurları it ardına bağlayıp alçaltan, elden çıkıp Ayğırözlü suyunda at

¹⁰ *Azerbaycan Tarihi*, 7 ciltte, 2.cilt, Elm Yayınevi, Bakü 1998, s. 32.

¹¹ Bünyatov, Z., *Azerbaycan VII.-IX. Yüzyıllarda*, Doğu-Batı Yayınevi, Bakü 2007, s. 200.

yüzdüren, elli yedi kalenin anahtarını alan, Ak Melik'in Çeşme kızıyla evlenen... İlek Koca oğlu Alp Eren çaparak yetişti...".¹²

"Kitab-ı Dede Korkut" araştırmacılarının destanın coğrafyasıyla ilgili bir birine ters görüşleri günümüze dek devam etmektedir. S. Aliyarov'un "Üç Sözü'nün İziyle" makalesi¹³ Oğuz yurtlarının coğrafyasını öğrenmek açısından son derece ilginçtir. Bu makaleye göre "İç Oğuz'un kökü Arran Karabağı adlandırılan topraklara kadar uzuyor".¹⁴ S. Aliyarov, Arran Karabağı dediğinde eski Azerbaycan topraklarındaki Karabağı Oğuz yurdu olarak nitelendirir. Araştırmacı, Karabağı sınırının o dönemlerde Araz'a dek gelmesiyle ilgili tarihi kaynaklardaki bir bilgiyi hatırlatarak Karabağı'nın arazisini daha da netleştirerek Karabağı bey divanını Ağcakale'de görüp burayı Karabağı topraklarına ait eden F. Kırzioğlu'nun görüşlerini paylaşmayarak Kazan Han'ın bu kaleyi daha sonralar alıp topraklarını genişlettiğini belirtmiştir. S. Aliyarov, Kazan'a tabi İç Oğuz'un Kür yakasından Demirkapı Derbent'e kadar uzayan Kuzey topraklarında bulunduğunu ifade eden Prof. Dr. H. Köroğlu'nun tezini de kabul etmiyor. İç Oğuz'u "siyasi-idari merkez olarak" Arran Karabağı'da gören S. Aliyarov, Bayandır Han'ın da, Kazan Han'ın da divanının aynı arazide, birbirine yakın bir yerde bulunacağına inandığını ifadeyle bu divanların Kür ve Aras nehirlerini "aşağı akarının oluşturduğu üçgende" bulunacağı sonucuna varıyor.

Tarihi olayların destan biçiminde halk arasında biçimlenmesi süreci 3.-4. yüzyıllarda devam etmiştir. Bu açıdan "Kitab-ı Dede Korkut"un 1052 yılında tam teşekküllü bir şekilde yazıya aktarıldığı dönemden 3-4 yüzyıl geriye gidip tarihin daha eski katlarına inmiş olursak 7. yüzyıla rastlarız. Bu dönem, eserin Giriş kısmında denildiği gibi "Resulelaleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata adlı bir er kopdı" olayına denk gelmektedir.

Prof. Dr. Yakup Mahmudov'a göre Oğuz'un başında bulunan Dede Korkut'un Derbent'de defnedilmesi yazılı kaynaklara da yansımıştır¹⁵.

Destanın "Bayböre'nin oğlu Bamsı Beyrek" adlanan üçüncü boyunda Demirkapı Derbent, Kara Dervend, Kapılı Dervend'in yerini belirlenmesi ve Oğuz elinin coğrafyasıyla ilgili son derece geniş ve ilginç bilgi verilmektedir. Bahsettiğimiz boyda bezirgan (tacir) kardeşlerin küçüğünün sözlerine göre onlar Pasinler'den çıkarak Kara Dervend ağzında gecelediklerinde yağ gelmiş ve sabah erkenden kervanı yağmalamıştır. Akademisyen H. Araslı'ya göre üçüncü boydaki Kara Dervend bugünkü Goranboy ilçesindeki aynı adlı yaşayış alanıdır. Anılan dönemin diğer araştırmacılarının fikrine göre ise "Pasinik'den çıkan kervan akşamüstü buraya yetişemezdi"¹⁶.

O. Ş. Gökyay ise F. Kırzioğlu'nun fikrine dayanarak Derbent'den bahsediyor. Dolayısıyla demirkapı Derbent'le Kapılar Dervendi'ni aynı şehir olarak sayıyor ve Hazar'ın batısında yerleştiğini belirtiyor. O. Ş. Gökyay, Kapılı Kara

¹² *Kitab-ı Dede Korkut*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1988, s. 148.

¹³ *Azerbaycan Dergisi*, Bakü 1987, № 4.

¹⁴ *Azerbaycan Dergisi*, Bakü 1987, № 4, s. 174.

¹⁵ *Altay Dünyası*, Uluslararası Dergi, sayı 1-2, Bakı 1997, s. 56.

¹⁶ Halilov, P., *Kitab-ı Dede Korkut-İntibahı Abidesi*, Gençlik Yayınevi, Bakü 1993, s. 24.

Dervedi, Deryal kapısı olarak nitelendirerek "Yukarı Pasinde (şunu belirtelim ki bu ad "Kitab-ı Dede Korkut"un 1988 yılı baskısında "Pasnik" olarak geçmiştir), Evnik deresinden gelen suyun sağdan Araz'a karışmadan önce geçtiği Erme-Kom köyü yakınlarındaki Kara Derbent'den oluşmaktadır", diye yazıyordu.¹⁷

Destanın "Kazan Han'ın oğlu Uruz Bey'in Tutsak Edilmesi" adlı dördüncü boyu da Oğuz Türkleri'nin tarihi coğrafyasını tespit etme açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla Oğuzlar'ın geleneklerine göre yiğitlik gösterip hüner meydanında at çapmayan, düşmana kan kusturmayan Oğuz yurdunda hiçbir ödül sahibi olamazdı. Kazan'ın oğlu Uruz Bey'in bu adlara sahip olması için babasıyla birlikte avlandığı alanlar, Oğuz yurdunun tarihi coğrafyasını bir da kanıtlamaktadır. Bahsettiğimiz boyda olaylar şöyle anlatılıyor: "...Uruz iyi diyor. Ben bu oğlanı alıp ava gideyim. Ok attığım, kılıç çekip baş kestiğim yerleri göstereyim. Gavur sınırında Cızıglar'a, Ağlağan'a, Gökçe dağa alıp götürüyüm. Kazan oğlunu alıp yüce dağlar üzerine ava gitti. Av avladı, kuş kuşladı... Derken Başı Açığın Dadiani kalesinden, Ağ Saga kalesinden gavurun casusu bunları görüp Tekür'e şöyle dedi: "Hey, niye uyuyorsun, Albanlar'ın başkanı Kazan oğluyla sarhoş olup uyudu"¹⁸. Anılan boydaki yer adlarına dikkat edelim. H. Araslı, Ağlağan'ı Borçalı ve Kazah hayvancılarının yaylası saymaktadır. Cızıglar, Ağrı Dağı'nın güney batısını ve Arpaçay'ın yukarılarını kapsamaktadır. Ağbaba ilinin doğusunda: Arpaçay'ın sol tarafında bulunmaktadır"¹⁹.

Sözü edilen boydaki olayların gidişatından Kazan'ın bu yerlerdeki avının başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Tatyán ve Ağ Saga kalesinde bulunan gavur casusları Tekür'a haber götürüyorlar. Altı bin kara donlu ordu geliyor ve Kazan'a yeniliyor, geri döndüğünde oğlunun esir alındığını anlıyor ve derhal düşman üzerine gidiyor. Düşmanlarını Kapılı Kara Derend'de yakalıyor. Görüldüğü gibi Oğuz toprakları hudutlarında kuzey batılı komşularımızın ülkesi olan Gürcistan yer almaktadır.

Destanın onuncu boyunda ("Uşun Koca oğlu Seyrek Boyu") Uşun Koca'nın sefer güzergahı da Oğuz Türkleri'nin tarihi coğrafyası açısından son derece ilginçtir. "Uşun Koca'nın oğlu Ekrek "üç yüz say cidalı seçme yiğitle Şirokuz kenarından Gökçe denizine dek alanı taladılar, büyük ganimet elde ettiler. Eğrek'in yolu Elince kalesine düştü". Araştırmacılardan bazıları bunu Şerur ve Şirak ovalıkları olarak adlandırıyorlar. Penah Halilov, Oğuz gençlerinin güneyden kuzeye doğru hareketlerine değil, onların önce Şirak ovalığına çıkarak oradan Gökçe gölüne inmelerini daha gerçekçi bulmaktadır.²⁰

Dokuzuncu boyda Bekil'in geçtiği yolun Oğuz-Berde-Gence-Gürcistan sınırının arkasında "Dede Korkut" kahramanlarının Kür-Araz kavşağında bulunduğunu tespit etmek için onuncu boyda gördüğümüz Eyrek'in ve onun peşinden gelen Seyrek'in geçtiği güzergahtan hareketle Alınca'nın doğu istikameti-

¹⁷ Halilov, P., *Kitab-ı Dede Korkut-İntibahı Abidesi*, s. 24.

¹⁸ *Kitab-ı Dede Korkut*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1988, s. 167.

¹⁹ Halilov, P., *Kitab-ı Dede Korkut-İntibahı Abidesi*, s. 24.

²⁰ Halilov, P., *Kitab-ı Dede Korkut-İntibahı Abidesi*, s. 26.

ne, Kür-Aras kavşağına taraf değil, güney-doğuya tarafa doğru olduğunu söyleyebiliriz.

Ş.Cemşidov'a göre, Oğuz atlıları, Gökçe taraflara kuzeyden değil, güneyden gelmişlerdir. Bu yüzden de "Dede Korkut" kahramanlarının bu seferdeki çıkış noktalarını Gökçe gölünden güneyde ve güney-batı taraftaki hudutlarda aramak gerekir.²¹

Bazı araştırmacılar, "Kitab-ı Dede Korkut"da coğrafi arazi olan Oğuz'u veya Oğuz yurdunu çoğu zaman Anadolu hudutları içine sığdırmaya çalışıyorlar. M. Ergin "Bize göre Oğuz yurdu bugünkü kuzel-batı Anadolu'dadır, bunun sınırlarını tespit etmek mümkün değildir", diyor.²²

Aslında ise burada belirtilen Oğuz yurdu ya bugünkü, ya da eski adlarıyla Azerbaycan sınırları içinde mevcuttur.

"Bekil Oğlu İmran'ın Boyu"nda şunları okuyoruz: "...Bekil, şahane aygırı çektirip bindi. Yakın akrabalarını ayırdı, evini barkını toparladı, Oğuz ilinden göçtü. Berde'ye, Gence'ye yerleşti. Gidip dokuz tümenlik Gürcistan sınırında çadır kurdu, bekçilik yaptı".

Bu boydaki hareket istikametine göre Oğuz yurdunu Berde-Gence ve Gürcistan sınır hattının gerisinde aramak gerekir ve bu aramada Kür-Aras kavşağında eski Bileğan sahasına rastlıyoruz.²³

Konunun araştırılması, bu yerlerin Oğuz kahramanlarının yalnızca kış mevsiminde, soğuk mevsimlerde yaşadıkları arın toprakları olduğunu göstermektedir, dolayısıyla buraları bir kışladır. Burada halk devamlı oturmuyor, konar göçer bir hayat yaşıyor. Halk, kışın Aran'da, yazın yaylada oturuyor.

Destandaki boyların metninden de görüldüğü gibi iki ordunun bulunduğu İç Oğuz (Kalın Oğuz) doğuda Aras'la Kür'ün kavuştuğu köşeden başlayarak bu nehirler arasında Kağızman Derbendi'ne kadar uzayıp gidiyor. Bayandır Han'ın ordusu nehirler kavşağından batıya taraf tahmini bugünkü Mingçeşevir barajına kadar olan alanları kapsamaktadır. Han'ın karargahı Berde'ye, Gence'ye kadar uzuyor. Kazan Han'ın kışlaları kayınbabasının karargahına bitişiktir. Çünkü Bekil oğlunu Bayandır Han'ın karargahına gönderdiğinde kayınbaba ile güveyinin ordusuun yakınlığını dikkate alarak oğluna "...Talimatı Han'a ilettikten sonra gidip Kazan Han'ın elini öp", diyor. Kazan Han'ın da yayla yerleri Gökçe gölü, Aladağ ve Altuntaht'dır.

Daş Oğuz Aras nehrinin sağında, bugünkü Güney Azerbaycan'da bulunmaktadır. Ancak bunun güney hudutları belli değildir. Bu topraklar dışında adıgeçen kaleler Gürcistan'da, Karadeniz'in güney kıyılarında bulunmaktadır. Elince kalesi de gavurların elindedir. Ancak Kazan Han, Oğuz sınırlarını genişletir. O, Sürmeli'yi alır. Şunu da belirtelim ki, Orhan Şaik Gökyay, Kars ilinde

²¹ Cemşidov, Ş. A., "Kitab-ı Dede Korkut Kitabında Coğrafi Muhit", *Dede Korkut Dünyası*, Bakü 2004, s. 21.

²² *Kitab-ı Dede Korkut*, Yayına Hazırlayan M. Ergin, 1. c., İstanbul 1958, s. 121.

²³ *Kitab-ı Dede Korkut*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1988, s. 202.

Tuzluca ile İğdir kazalarının bulunduğu arazide Sürmeli çökeğinden bahsediyor.²⁴

"Kitab-ı Dede Korkut"un bazı boylarında olayların hareket yönünü izlersek, eski Albanya'nın, Kür-Aras ovalığının, özellikle de Mil, Karabağ, Muğan sahasının ve ayrıca eskiden Azerbaycanlılar'ın oturdukları Gökçe gölü kıyılarının, Altuntaht yaylalarının, ayrıca Güney Azerbaycan-Tebriz, Urmiye, Hoy sahalarının burada çok geniş şekilde tasvir edildiğini görebiliriz.

Bir dizi kaynaklara dayanan A. Y. Kırımski, 12. yüzyılda Azerbaycan Atabeyler topraklarını şu şekilde belirlemiştir: "Kür nehrinin aşağı akımındaki alanın geçmiş adına göre Albanya ve Ağvanya'nın ahalisi her iki sahil boyunca eskiden beri akraba Alban halkı olmuştur... 12. yüzyılda Kür nehrinin aşağı kısımlarında sağ ve sol kıyı, siyasi açıdan parçalanmış durumdaydı. Kür'ün sağ sahilinde bulunan Arran, Kür-Aras ovası boyunca Azerbaycan Atabeyliği arazilerine dahildi ve Arran'ın baş şehri Gence şöyle demek mümkünse, yüzyılın sonuna dek Atabeyler için Tebriz'e oranla daha büyük öneme haizdi. Sol sahil ise tam tersine kendini az çok bağımsız olarak sayıyordu, orada Bakü (bazan Derbent) limanı, denizden uzak olmayan Şaberan veya Şaveran ve Şemahı gibi büyük iç şehri olan Şirvanşahlar sülalesinin Şirvan devleti bulunuyordu".²⁵

Bilindiği gibi 11. yüzyılın ortalarında Şirvanşahlar'ın Kesraniler sülalesi Selçuk hükümdarı Alparslan'ın hakimiyetini kabul etmişti. 12.yüzyılda Selçuk hakimiyetinden kurtulan Gürcistan gitgide güçleniyor, Şirvanşahlar'la yakın ilişkiler kuruyordu. Bu duruma "Kitab-ı Dede Korkut'ta" Gürcistan'ın haraç vermekten vazgeçerek Oğuz illeri Hanı'na "bir at, bir kılıç, bir çomak göndermesi" olayında geçici de olsa, değinilmiştir. Bu tarihi olayları dikkate aldığımızda Kür nehrinin sol sahili ve Kür-Aras kavşağından doğuya doğru Şirvan topraklarının, ayrıca Derbent limanının Oğuz ilinin tarihi coğrafyasının belirlenmesinde önemli rol oynadığını diyebiliriz.²⁶

"Kitab-ı Dede Korkut"un Azerbaycanlı araştırmacılarından olan Ş. Cemşidov'a göre destanda üç defa adı geçen Karaçuk, boy kahramanlarının ve onları temsil eden halkın anayurdu, merkez meskenidir.²⁷

Şunu belirtelim ki, destanla ilgili araştırma yapan bir dizi yabancı bilimadamları²⁸ genelde Karacuk'dan bahsettiklerinde onun Horasan'da, Musul'da, Diyarbakır'da, Orta Asya'da olduğunu belirtiyorlar. Ş. Cemşidov, bu fikri savunanların görüşlerini paylaşmanın zor olduğunu ifadeyle Karacuk dağı'nın Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde bulunduğunu belirtmiştir. Küçük Karabağ dağı zincirinin Mil sahrasına taraf uzayan bir kadar yüksek kısmında tek zirveden oluşan Karaçuk dağı, 1895 yılında Azerbaycan haritalarında da aynı adla açıkça gösterilmiştir²⁹.

²⁴ Gökyay, O. Ş., *Dedem Korkut'un Kitabı*, İstanbul 1973, s. 335.

²⁵ Halilov, P., *Kitab-ı Dede Korkut-İntibahı Abidesi*, s. 31.

²⁶ *Azerbaycan Tarihi*, 7 ciltte, 2.cilt, Elm Yayınevi, Bakü 1998, s. 354.

²⁷ Cemşidov, Ş. A., *Kitab-ı Dede Korkut*, Elm Yayınevi, Bakü 1977, s. 42.

²⁸ Tolstoy, S.P., "Goroda Guzov", *Sovetskaya Etnografiya*, 1967, No 3, s. 56.

²⁹ Cemşidov, Ş. A., *Kitab-ı Dede Korkut*, s. 44.

Bu dağın "Kitab-ı Dede Korkut"daki olayların gerçekleştiği Dereçam, Alınca, Gökçe, Berde ve Gence gibi yerlerin içinde aralık, merkez bir coğrafi konumda yer alması, bunun Kazan Han ve Bayandır Han'ın adıyla bağlı olan Karacuk'un kendisi olduğunu söylemeye olanak sağlıyor. Karacuk arazisinde ve civarında Örenkale, Üçtepe, Karatepe, Ağcabedi ve Hocavend dairesinde oturan yerel halk, Karacuk'la ilgili olarak Karacuk Çoban'ın adına onlarca yer adlarının bulunduğunu ve hakkında çok sayıda enteresan hikaye ve efsanelerin dolaştığını söylüyor. Onlar bu adı Karacuk dağının adıyla bir bütün halinde gösteriyorlar, Karacuk'un Çobanı veya Kara Çoban, Karacuk dağını ise aynı zamanda Karacuk'un dağı" adlandırıyorlar.

"Kitab-ı Dede Korkut'un esas baskılarında "Karaca Çoban" şeklinde yazılan bu adı Akademisyen Bartold Rusça aynen "Çyorniy Pastuh"³⁰ şeklinde tercüme etmiştir. Türk araştırmacılar ve yayıncılarından yalnızca S. Hezarıcı, A. Oy ve sovyet bilimadamı V. P. Kurilev bu şahsın adını "Karacuk Çoban" şeklinde kabul ederek yazmışlardır.

Azerbaycanlı araştırmacılar Ş. Cemşidov, Karacuk dağı ile ilgili belirtilen görüşleri dikkate alarak 1960 yılından başlayarak zaman zaman yayınlattığı makalelerde bunu Karacuk Çoban şeklinde yazmıştır.³¹

Ş. Cemşidov'a göre Karacuk dağının güney doğu hudutlarına dayanan eski Mil ovasında yüzyıllarca mevcut olan suni tepeler hakkında söylenen yerli hikaye ve efsaneler de "Kitab-ı Dede Korkut'un bazı boylarını anımsatıyor. Yazar, görüşlerini esaslandırmak için bir zamanlar mevcut olan Kaletepe ve Üçtepe hakkında söylenen hikayelere dayanmıştır.³²

Bu hikaye "Kitab-ı Dede Korkut'un 12. boyu ile "İç Oğuz'a Daş Oğuz'un dönük çıkması ve Beyreğin Öldüğü Boy"a son derece yakındır. Hikayedeki parçalanma kitaptakinin şöyle demek mümkünse, aynıdır. Her ikisinde aynı askeri birlikler, aynı kavim iki yere parçalanıyor, öte yandan kitapta "Boz Ok" (İç Oğuz) "Üç Ok" (Daş Oğuz'a) galip gelir, hikayede de yenilen Üç Tepe'dir.

Bazı tarihi kaynaklarda Mil-Muğan sahrasındaki suni tepeler "Azerbaycan" kelimesiyle aynılaştırılarak Oğuz Han'ın adına bağlanır. 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının ünlü temsilcisi Y. V. Çemenzeminli, Ahmed ibn Muhammed'in Paris kütüphanesinde muhafaza edilen ve bir zamanlar Uluğbey Kurgan hazinesine ait olan "Tevarih-i Alem" adlı kitabından yararlanarak şöyle yazıyor: "Oğuz Han Şirvan'ı, Arran'ı ve Muğan'ı işgal ettikten sonra Ukan sahrasına geliyor, askerlerine herkesin bir etek toprak almasını ve bir yere dökmelerini emrediyor, ilk eteğini dolduran da Oğuz Han'ın kendisi oluyor. Sonuçta büyük

³⁰ *Kniga moego Deda Korkuta*, Moskova 1962, s. 23-24.

³¹ Cemşidov, Ş. A., "Karacuk Dağı ve Karacuk Çoban", *Azerbaycan Gençleri Gazetesi*, 1960, 28 Eylül; *Kitab-ı Dede Korkut Kahramanlarının Merkez Yaşayış Yerleri Hakkında*, Az. SSR. BA Elyazıları Fonu Eserleri, Bakü 1961, 1. cilt, s. 117-130.

³² Cemşidov, Ş. A., "İki Tepenin Muharebesi", *Azerbaycan Gençleri Gazetesi*, 18 Aralık 1960.

bir tepe oluşuyor, buna da Azerbaycan'da ad koyuyorlar ("kuvvetliler yeri" anlamına geliyor)".³³

13. yüzyıl Hülakiler hanedanı veziri Reşideddin'in İstanbul ve Paris kütüphanelerinde bulunan "Şame et Tevarih" eserinin "Tarih-i Oğuz ve Türkan" bölümüne dayanan Türk araştırmacıların yazılarında şöyle denmektedir: "Selçuklular'la beraber gelen Oğuzlar, ecdatlarının bir çok yüzyıllar önce Azerbaycan'a geldikleri ve hatta Küçük Asya şehirlerini fethetmiş olduklarına dair hikayeler söylemişlerdir... Bu hikayelere göre efsanevi Oğuz Han zamanında Azerbaycan'a gelen Oğuzlar, yaylaları Tebriz'den güneydeki Ucan yaylalarında Aladağ dağları ve Savalan dağlarında bulunan ve adları "alanlar, yahut "agrıburi" adlandırılan "Ağdiburi yaylaları", kışlaları ise Arran ve Muğan ovaları olmak üzere yerleşmişlerdir".³⁴

F. Kırzioğlu ve onun ardından İtalyan bilimadamı E. Rossi, "Kitab-ı Dede Korkut"da olayların coğrafi mekanından bahsederken buradaki olayların 8.-10. yüzyıllarda Kür ve Aras'ın aşağı akarında yaşayan Oğuzlar döneminde meydana geldiğini göstermektedirler.³⁵

Böylece 9. boyda Bekil'in Oğuz'dan Gürcistan sınırına doğru hareket istikameti, Karaçuk dağa ve civarındaki Karaçuk Çoban adına olan coğrafi mekan ve hikayelerin "Kitab-ı Dede Korkut" olaylarıyla benzeşmesi, buradaki Oğuz kahramanlarının merkez meskenlerinden birini, yani "Oğuzu" veya "Oğuz Türkleri"ni bu yerlerde, Kür-Aras ovalığında aramak gerektiğini gösteriyor.

Konunun araştırılması, "Kitab-ı Dede Korkut"da geçen yer adlarının eski Azerbaycan topraklarına tamamen uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca eski haritalar ışığında araştırdığımız alanları dikkatle gözden geçirdiğimizde "Kitab-ı Dede Korkut"da adı geçen kahramanların en yoğun bir şekilde yaşadıkları arazinin Mil-Muğan-Kür-Aras kavşağındaki kışlalardan, Derbent, Altuntaht ve Aladağ alanlarındaki yaylalardan ve aynı zamanda tüm Güney Azerbaycan arazisinden oluştuğu anlaşılıyor.

³³ Çemenzemini, Y. V., "Azerbaycan" sözü etrafında, Bilimsel araştırma makalesi, Elyazıları Fonu, No 19102.

³⁴ Kırzioğlu, F., *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul 1952, s. 35.

³⁵ *Ülkü Macmuası*, Ankara 1941, 7. Cilt. s. 409-456.

Abstract

It is investigated historical areas which placed Oghuz turks on the basis of Book of Dada Gorgud in the article.

It is shown that geographical areas which described in epos is exist in Azerbaijan now. Simultaneously 'The Book of Dada Gorgud' is browsed like historical source.

Keywords: *Azerbaijan, Darband, Kur-Araks, Ich-Oghuz, Dash Oghuz,*

Kaynakça

- Azerbaycan Dergisi, Bakü 1987, No. 4.
- Azerbaycan Tarihi, 7 ciltte, 2.cilt, Elm Yayınevi, Bakü 1998.
- Altay Dünyası, Uluslararası Dergi, sayı 1-2, Bakı 1997 (Altay Dünyası baskı 151 sayfa).
- Bünyadov, Z., *Azerbaycan VII.-IX. Yüzyıllarda*, Doğu-Batı Yayınevi,, Bakü 2007.
- Cemşidov, Ş. A., "Karaçuk Dağı ve Karaçuk Çoban", *Azerbaycan Gençleri Gazetesi*, 1960, 28 Eylül.
- Kitab-ı Dede Korkut Kahramanlarının Merkez Yaşayış Yerleri Hakkında*, Az. SSR. BA Elyazıları Fonu Eserleri, Bakü 1961, 1. cilt.
- Cemşidov, Ş. A., "İki Tepenin Muharebesi", *Azerbaycan Gençleri Gazetesi*, 18 Aralık 1960.
- Cemşidov, Ş. A., "Kitab-ı Dede Korkut Kitabında Coğrafi Muhit", *Dede Korkut Dünyası*, Bakü 2004.
- Cemşidov, Ş. A., *Kitab-ı Dede Korkut*, Elm Yayınevi, Bakü 1977.
- Çemenzeminli, Y.V., "Azerbaycan" *Sözü Etrafında*, Bilimsel araştırma makalesi, Elyazıları Fonu, No 19102,
- Dyakonov, İ. M., *İstoriya Midii ot drevneyşih vremen do kontsa IV v. do n.e.*, Moskova 1956.
- İstoriya Turkmenskiy SSR*, T. 1, Aşabat 1953.
- Gordlevskiy, V. A., *İzbrannıye soçineniya*, T. 1, Moskova 1960.
- Mahmudov, Y., "Dede Korkut Kitabı-Halkın Yarattığı ve Yaşattığı Tarih", *Dede Korkut Dünyası*, Önder Yayınevi, Bakü 2004.
- Kitab-ı Dede Korkut*, Yayına Hazırlayan M. Ergin, İ.c., İstanbul 1958.
- Kitab-ı Dede Korkut*, Bakü 1962.
- Kitab-ı Dede Korkut*, Yazıcı Yayınevi, Bakü 1988.
- Klyaştorıny, S. G., *Drevnetyurkskiye runičeskiye pamyatniki*, Moskova 1964.
- Kniga moego Deda Korkuta*, Moskova 1962.
- Kunlev, V. P., *Obşestvenniy stroy Oguzov po dannım eposa Deda Korkut*, İzdatelstvoc Nauka, Moskova 1964.
- Halilov, P., *Kitab-ı Dede Korkut-İntibah Abidesi*, Gençlik Yayınevi, Bakü 1993.
- Gökyay, O. Ş., *Dedem Korkut'un Kitabı*, İstanbul 1973.
- Tolstoy, S. P., "Goroda Guzov", *Sovetskaya Etnografiya*, 1967, No. 3.
- Hezarçı, S., *Dede Korkut Kitabı*, II Baskı, İstanbul 1952.
- Oy, A., "Dede Korkut Kitabında Ölüm Karşısında Kahramanlar", *Türk Dili*, 1960, sayı 107.
- Kırzioğlu, F., *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul 1952.
- Ülkü Macmuası*, Ankara 1941, VII. Cilt.
- Jirmunski, V. M., *Tyurkskiy geroičeskiy epos*, Leningrad 1974.